

РЕЦЕНЗИЯ

*от Янаки Боянов Стоилов – доцент, д-р по право
в ЮФ на СУ „Св. Кл. Охридски”
за дисертацията на Александра Евгениева Айтова
(редовен докторант в ЮФ на СУ „Св. Кл. Охридски”)
по процедурата за придобиване на образователна и
научна степен доктор по научна специалност: 05. 05. 02.
История на българската държава и право*

От 2010 г. досега Александра Айтова е редовен докторант по история на българската държава и право в ЮФ на СУ „Св. Кл. Охридски”. Тя получава средно образование в Националната финансово-стопанска гимназия в София. От 2003 до 2008 г. учи право в Нов български университет и завършва като магистър по право. Последователно е стажант-адвокат, младши адвокат (2010-2012) и адвокат (от 2012 досега) в Софийската адвокатска колегия.

Ал. Айтова е специализирала английско право в Университета Кеймбридж, Великобритания и методология на сравнително-правния анализ в Университета-Гданск, Полша. Член е на: Европейското общество за сравнителна правна история – Хага, Холандия; Европейското общество за история на правото – Бърно, Чехия; Асоциацията на младите правни историци – Севиля, Испания. Притежава разностранна и като цяло много добра езикова подготовка (английски, включително специализиран, немски, руски) и комуникационни умения за работа с новите информационни технологии.

В качеството си на редовен докторант е провеждала упражнения и отделни лекции по История на българската държава и право.

Прави впечатление богатата за млад учен изследователска работа на докторанта. Ал. Айтова е автор на 13 статии, публикувани в специализирани сборници, списания и интернет-издания. При това част от тях не съвпадат със съдържанието на нейната дисертация и могат да се разглеждат като допълнителен принос в научната тематика. Такива са: Проектът от 1879 г. на д-р Константин Стоилов за Конституция. – В: 100 години от рождението на проф. Михаил Андреев. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011, 97–113; Политически права на българските граждани според проектите за изменение на Търновската конституция (1879 – 1912 г.). – В: Сборник 135 години от приемането на Търновската конституция. С.: Сиби, 2014, 334–345; Основни права и свободи на чужденците в България (1878 – 1912 г.). - Съвременно право, 2015, № 2, 60–80; Идеи за изменение на Търновската конституция (1879 – 1912 г.). – Studio iuridico – Historica, 2015, № 3; По въпроса за неприкосновеността 1879-1912 – В: Наказателното законодателство-традиции и перспективи. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, 307-324; Формиране на правото на собственост в България 1879-1912 – В: „Законът на правото или правото на закона, НБУ, 2016, 280-299; <http://ebox.nbu.bg/lawofright/index4.php?id=35#t>; достъпно на 12.06.2017; Основни права и свободи на гражданите според Проекта за конституция на българската лига за защита на правата на човека и гражданина. – В: Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017, 102-115. Повечето от тези статии са представени от автора на научни конференции, проведени в Софийския университет, Университета за

национално и световно стопанство, Нов български университет и на други места в страната и в чужбина.

Специално внимание в моята рецензия отделям на дисертацията на Александра Айтова „Основни права и свободи на гражданите според Търновската конституция (1879-1912)“.

Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България.

В структурно отношение изследването е с общ обем от 276 страници, които обхващат въведение, изложение, заключение и библиография. Изложението е логично и равномерно разпределено в четирите глави на дисертационния труд: Разбирането за основни права и свободи 1879-1912 г., Политически права на гражданите според Търновската конституция, Лични граждански права според Търновската конституция и Обществени граждански права и свободи.

Библиографията е подробна и разнообразна. Това се вижда от направените позовавания, отразени в 881 бележки под линия. Научният апарат включва 190 монографии и статии на кирилица, 44 статии и монографии на латиница, 18 интернет източника на кирилица и латиница, 42 нормативни акта. Това, което е много важно за историческо изследване, също е налице – посочени са 113 документални източника като стенографски дневници, периодични издания от изследвания период и свидетелства на участници в разглежданите процеси.

Трудът съдържа няколко научни приноса:

- Той е първото цялостно правно изследване на основните права и свободи на гражданите според Търновската конституция, след отмяната на първия български основен закон;

- Анализира непроучен етап от изработването на Търновската конституция, а именно използването на Органическите устави на Дунавските княжества;

- Представя и обобщава проблемите на смесените бракове в България, покръстването на мюсюлманите и отражението им върху религиозните свободи на гражданите;

- Разглежда материята на политическото сдружаване в България (1879 – 1912).

Добро впечатление прави подробното и фактически обосновано обсъждане на почти всички поставени проблеми (например за промените в законодателната уредба на изборите за Народно събрание в първите години след Освобождението и за различните видове нарушения по време на тяхното организиране и провеждане).

Структурата на отделните параграфи е еднотипна. Те започват с обяснение как е приета съответната конституционна разпоредба, как се е развила тя в законодателството и каква е практиката по нейното прилагане. Това наред с много добрия стил на изложението улесняват читателя. Изоставен е все още преобладаващият в научните съчинения у нас претенциозен подход, авторът да придава изкуствен авторитет на своите мисли чрез местоимението „ние”. Категорично предпочитам авторското „аз” пред неясното ”ние”.

Заслужава да се отбележат още няколко положителни страни на дисертацията.

Правно-историческият характер на научната разработка е защитена чрез използване на юридически категории - субект, обект на правото и др., чрез които са анализирани отделните права. Нещо повече, тези категории са послужили като решаващ аргумент за подразделянето на конституционните права и свободи.

Правните явления и процеси са вписани в общия исторически контекст и в социалната и правна среда, която е повлияла за тяхното установяване и действие. Така се разкрива връзката между основните правни актове за правата на човека (Magna Charta Libertatum, Habeas Corpus Act, Bill of Rights, Декларацията за правата и др.) и източниците, послужили при създаване на Търновската конституция. Авторът, в различие от широко разпространеното мнение, установява, че Белгийската конституция от 1831 г., сочена като пряк източник на нашата, е инкорпорирана в конституционните ни разпоредби, но не е неин първичен образец. Като такива в частта за основните права и свободи са послужили Румънската конституция, Сръбския органически устав и, разбира се, Руският проект за органически устав.

Обособяването на двата периода – управлението при княз Александър I Батемберг и при княз (цар) Фердинанд Сакс Кобург и Гота допринася за разкриване на действието на Търновската конституция по отношение на основните права, особено на политическите, съответно при режима на пълномощията и при личния режим.

Споделям мнението на дисертанта, че правата и свободите се различават не само текстуално, а и предметно от гледна точка на съдържателното им определяне и степента на държавната намеса в тях. Правилен е също подходът към категоризацията на правата, определянето на част от тях като хибридни, каквото е правото на сдружаване. Смятам дори, че конституционноправната теория у нас е отделила твърде голямо, но прекомерно внимание на усилието да раздели правата и свободите на лични и политически. Част от тези права и свободи, както въпросното право на сдружаване, но също така свобода на печата, на събранията и др. според своята

насоченост и съдържание придобиват лично или политическо измерение. Тяхното разделяне по посочения признак има практическо значение само дотолкова доколкото диференцира субектния им обхват според гражданството (поданството) на лицата.

От моя гледна точка могат да се направят няколко критични бележки към рецензирания труд.

Разбираем е стремежът изследването да запази юридическия си облик, но строго формалистичният подход не винаги позволява да се даде реална оценка на настъпилите правни и обществени последици. Твърди се, че „суспендирането на Търновската конституция е ирелевантен акт и следователно тя не би трябвало да прекъсва правното си действие за периода на режима на пълномощията”, също, че „Избирателният закон не би трябвало да предизвиква каквито и да било правни последици”(с. 75). В действителност това не е така. Следва да се има предвид, че в областта на публичното право последващи правни актове и действия, без да санират пороците на предшестващи, преодоляват техните последици. За разлика от частното право, където последващата нормативна ревизия придава правно значение на определени факти и документи, за да се признаят или придобият определени права. В публичното право поради подчертано властния му характер оценката за валидността на редица актове настъпва едва при смяна на политическия режим и даже на политическата система, т. е. тази оценка е подчертано ретроактивна.

В стремежа да се постигне оригинална позиция понякога се пренебрегва близостта във възгледите на дисертанта, от една страна, и автори, писали по проблема, от друга. В конкретния случай представената от Ал. Айтова класификация на личните и политическите права на гражданите е твърде близка до използваната

от Т. Львов и донякъде до тази на Ст. Баламезов, като разликата е в отнасянето на отделни права-свободи към едната или другата категория. В единични случаи безкритично са възприети позиции на утвърдени автори, без да се привеждат аргументи за това. Например, че не всички конституционни права са основни (с. 16).

Добре е, че дисертантът се стреми да използва категории на общата теория на правото, да разположи изследването както в полето на българската история на държавата и правото, така и на конституционното право. В случая обаче понятието за основни права изпълнява ролята на банален увод към разбирането за основните права и свободи с подчертана естественоправна насоченост.

Упрекът за неравнопоставеност на българските поданици при смесени бракове подценява факта, че всяко от вероизповедания се стреми да доминира спрямо другите, а в разглеждания период държавата е предоставила на правослазната църква официалната брачна функция.

Правилно с оглед на времето, което обхваща изследването, е обърнато внимание на позициите на водещите тогава политически течения – либералното и консервативното и съответно на техни водещи представители. Само бегло е отделено място на позициите на земеделското и на социалистическото движение (за последното единствено по женския въпрос). Като се вземе предвид, че към началото на века влиянието и критичността към установените политически порядки и на двете движения и техните организации значително се увеличава, те заслужават по-голямо от отделеното внимание.

Към дисертационния труд могат да се отправят и препоръки, особено ако авторът смята да продължи заниманията си в тази област и (или) да го издаде след неголяма доработка.

Използваният илюстративен материал – нормативен, тълкувателен и фактически позволява да се направи извод, че при редица свободи – на печата, на събранията, на сдружаване границата между личната и политическата свобода е твърде условна. Именно затова те вай-често стават обект на ограничаване, включително по недопустим от Конституцията начин, а тези, които ги упражняват с определена политическа цел – често и обект на преследване от властта.

Правото на събрания и на подаване на прошения е желателно да се обособят в отделни параграфи, тъй като те са самостоятелни права. Освен това обогатяването на информацията за организирането и провеждането на събрания би показала пречките, на които се натъква упражняването на въпросното право.

Най-общата и най-съществена препоръка, която има методологичен характер, се отнася до разбирането за ролята на историческата наука, включително за държавата и правото. Мога условно да направя разлика между историографията като описание на документи, факти и личности и историята като изследване на институции (в случая на основните лични и политически права и свободи) и процеси в техните причинно-следствени зависимости и тяхното влияние върху съвременната действителност. Разбира се, без солиден историографски материал историческите оценки, обобщения и проекции биха се оказали в значителна степен спекулативни. От представената гледна точка за мен историята чертае вектора от минало, през настояще към бъдеще, т. е. тя не е само „огледало за обратно виждане”, а в някаква степен и

„навигатор за сегашното ни движение”. Така могат аналитично да се разгледат редица проблеми, засегнати в дисертацията, като съотношението валидност и социална или политическа оправданост на определени правни актове; формите на нарушаване на избирателните права; явления, които на съвременен език наричаме конфликт на интереси и др.

Направените критични бележки и препоръки не намаляват значението на положителните резултати, които са постигнати в хода на изследването. Неговият автор показва добри познания в областта на конституционното право, на гражданското и на търговското право, широка обща и правна култура, висока информираност в правно-историческата тематика и проявява много добри аналитични качества.

На основание на представените мотиви и оценки правя заключение, че **дисертацията на Александра Айтова и нейните научни статии като цяло отговарят напълно на изискванията на Закона за развитие на академичния състав и на Правилника за неговото прилагане**, и което смятам дори за по-важно – на критериите за пълно по обхват и задълбочено като резултат научно изследване. **Поради това предлагам на членовете на научното жури да гласуват Александра Евгениева Айтова да получи образователната и научна степен доктор по право.**

01. 09. 2017 г.

Доц. д-р Янаки Стоилов

